

**Сушко О. І.**

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

**Ковальова Г. М.**

Донбаська державна машинобудівна академія

## КОДУВАННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ ФУНКЦІЇ МОВИ В СЕМАНТИЦІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ТЕКСТІВ ДОКУМЕНТІВ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

*Пропоновану розвідку присвячено виявленню специфіки кодування державотворчої функції мови в семантиці службових документів першої половини ХХ століття. Оскільки питання особливої функції української мови в процесі розбудови української держави й досі не має досконалого й усебічного вивчення в українському суспільстві, уважаємо за потрібне актуалізувати цю проблему, щоб уникнути мовної ситуації, якою переймалися наші попередники ще в першій половині минулого століття.*

*На матеріалі фразеологічних одиниць, залучених до аналізу, схарактеризовано погляди тогочасних укладачів та користувачів документів на роль мови в процесі державотворення. Зроблено висновок про те, що в першій половині ХХ століття на передній план висувалося розуміння мови як потужного чинника забезпечення функціонування держави, спроможної захищати свою окремішність у світовому контексті.*

*Звернуто увагу на те, що в період визвольних змагань за власну державу мова виходить за межі комунікативної функції й стає засобом розуміння дихотомії свій/чужий, оскільки сприяє єднанню громадян навколо базових духовно-моральних і суспільно-політичних цінностей соціуму.*

*Через текстовий фразеологічний матеріал виявлено, що державотворці першої половини ХХ століття надавали функціонуванню української мови великого значення: і діячі УНР, і очільники ЗУНР, і керівники ОУН, і громадські діячі та свідомі українці того часу вважали, що саме національна мова як єдина державна мова в Україні забезпечить єднання народу у виробленні шляхів розбудови власної держави.*

*Підкреслено думку про те, що базовим чинником творення власної держави є державна мова як один із дієвих інструментів ідентичності окремого народу-нації.*

*Запропоновано змістити акцент із пріоритетності комунікативної функції мови на функцію державотворення, оскільки процеси глобалізації сучасного світового простору передбачають, у тому числі, і боротьбу за збереження нашої держави у встановлених кордонах зі збереженням національних світоглядних переконань українців, які виражаємо за допомогою мови.*

**Ключові слова:** функції мови, державотворення, суспільно-політичний дискурс, фразеологічні одиниці, фразеологічна семантика, офіційно-діловий документ.

**Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями.** Сучасна українська літературна мова не перестає бути предметом вивчення науковців, оскільки це багатоаспектна система, що посідає вагоме місце в розвитку нашого суспільства. Окремий інтерес науковців викликає вивчення різних парадигм української мови в контексті функціонування її як єдиної державної мови в Україні.

Оскільки державна мова для всіх громадян нашої країни є не тільки засобом спілкування з різними державними інституціями, а й своєрідним соціальним захистом, важливо розглядати її

як вагомий чинник цивілізованості нашого суспільства, спроможного виокремлювати власні духовні потреби на шляху до інтеграції в широкий світовий контекст.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

У новітніх наукових студіях усе частіше привертають увагу погляди дослідників на специфіку функціонування мови в суспільстві. І все якось більше звернено увагу на роль національної мови в процесі спілкування. Так, зокрема, розмірковуючи над значенням мови для саморозвитку сучасної особистості, О. А. Шумейко насамперед виділяє комунікативну функцію, оскільки зауважує, що «мова – найважливіший засіб спілкування між

людьми, вона безпосередньо пов'язана з мисленням» [6, с. 27].

Розглядаючи мову як міжкультурну комунікацію, В. Манакін цілком слушно, на наш погляд, зауважив, що «комунікація – основний спосіб людського спілкування, найактивніша форма людської життєдіяльності. Це явний і водночас латентний процес налагодження різних типів відносин між окремими мовцями, групами людей та цілими народами» [1, с. 54]. Тому цілком зрозумілим є те, що цитований нами дослідник також визначає пріоритетною функцією мови власне комунікативну, зазначивши, що «серед усіх можливих засобів комунікації, які створило людство, основною є мова, для якої комунікативна функція визначальна. У центрі уваги міжкультурної комунікації також завжди перебуває мова, у якій віддзеркалюються ключові особливості людської особистості та всієї національно-культурної спільноти» [1, с. 56].

У процесі дослідження ми помітили активне ще й досі покликання сучасних науковців на класифікацію функцій мови Р. О. Якобсона, який виділив шість основних функцій, згідно з учасниками й аспектами його ж моделі комунікації, а саме:

1) емотивну (експресивну) – виражає ставлення адресанта до предмету мовлення, надаючи певної тональності всьому висловлюванню;

2) конотативну (апеляційну або засвоєння) – полягає в спонуканні людини до якоїсь діяльності;

3) комунікативну – головна функція повідомлення;

4) фатичну – спрямована на встановлення контакту; установлює, продовжує або зупиняє комунікацію;

5) метамовну – установлює тотожність висловлювання;

6) поетичну – зосереджує увагу на повідомленні; притаманна поетичному повідомленню, у повідомленнях іншого типу є вторинною, допоміжною [7].

На жаль, у цій класифікації не повно представлену функціональну роль мови, яку відводить їй суспільство, оскільки увагу звернено в основному на комунікативну функцію.

У деяких новітніх розвідках основними функціями мови знову визначено комунікативну (як базову), пізнавальну, акумулятивну, емотивну, естетичну функції.

**Постановка завдання.** Ми пропонуємо змістити акцент із пріоритетності комунікативної функції мови на функцію державотворення, оскільки людина у своєму спілкуванні не тільки

передає інформацію про довкілля, але й висловлює своє ставлення до нього, будучи громадянином тої чи тої держави. Тому **метою** нашої розвідки є привернення уваги до державотворчої ролі мови, яка, на жаль, не має всебічного вивчення в новітніх наукових студіях.

Досягнення поставленої мети передбачає визначення таких завдань:

– виокремити державотворчу функцію мови як одну із базових для повноцінного розвитку суспільства;

– дослідити специфіку кодування державотворчої функції мови в семантиці фразеологічних одиниць текстів службових документів першої половини ХХ століття.

**Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.** Основу фундаментального вивчення окремої національної мови становить, зокрема, комплексність її системи через тісне поєднання всіх її парадигматичних нашарувань. Бо тільки такий підхід дозволяє сприймати мову в першу чергу не як потужний засіб спілкування між людьми, а як чинник творення нації, а значить – і національної держави.

Нашу дослідницьку увагу привернула проблема вивчення функцій мови в суспільстві, оскільки, з одного боку, у сучасному мовознавстві досі не вироблено загально визнаної термінології на окреслення цього поняття, а з другого, – практично не подається наукове вивчення державотворчої ролі мови.

У надскладний час відбиття російської агресії помітно посилюється роль мови як чинника розбудови нашої держави. Тому не дивним є той факт, що українська мова, як цілком слушно зазначила Л. Масенко, стала «чи не найбільшим ворогом Росії» (Мова як «байрак тар», мова як код: до ювілею Л. Масенко інтерв'ю Радіо Свобода. Радіо Свобода > [larysa-masenko-ukrayinska-mova](https://www.radiosvoboda.org/a/larysa-masenko-ukrayinska-mova/)).

У наукових розвідках побутує думка про те, що в багатьох державах, які тяжіють до незалежного розвитку, велику роль відводять державній мові. Адже в умовах побудови власної держави мова виходить далеко межі комунікації в усіх її аспектах. Вона стає засобом виявлення «своїх» і «чужих» на шляху непростих державотворчих процесів. Це чудово розуміли укладачі й читачі текстів службових документів першої половини ХХ століття, які на високий рівень виносили *мовне питання*, залучаючи до мовної тканини офіційних текстів різні сентенції, у тому числі й фразеологічні та фразеологізовані одиниці (які

ми кваліфікуємо як офіційно-ділові фразеологізми), у семантиці яких закодовано розуміння найважливішої функції мови – єднання нації в розбудові власної держави.

Досліджуючи специфічний фразеологічний матеріал документів зазначеного періоду, не можемо не погодитися з думкою провідного дослідника мови Ю. Мосенкіса про те, що фразеологічні одиниці тогочасних текстів «репрезентують глибину традицій суспільно-правового життя, державних інституцій. Від літописних договорів перших Рюриковичів і Руської правди через староукраїнські грамоти й козацько-гетьманські державні традиції до сучасної української законодавчої, судової й різноманітної іншої фразеології ділового мовлення – ось шлях цього шару мовних багатств» [3, с. 4].

Семантика фразеологічних і фразеологізованих одиниць, залучених нами до аналізу, відбиває непрості процеси державотворення, що мають місце й у новітній період. Із огляду на те, що офіційно-ділові документи призначені для широкого кола читачів, творці таких документів сприяють увиразненню базових цінностей, які допомагають пришвидшити розбудову власної держави. Це дозволяє стверджувати, що документи, особливо державного значення, містять цінну інформацію про пріоритети в державотворенні.

Кожна національна держава розбудовується навколо мови й за допомогою мови. І тут мова є не просто засобом спілкування. Тут мова виступає потужним чинником єднання навколо розуміння внутрішніх і зовнішніх векторів розвитку держави. А ще в умовах побудови окремої національної держави мова виступає своєрідним мірилом згуртованості народу на своїх етнографічних просторах щодо вироблення сприйняття своїх ідеалів, своїх героїв, своєї віри, своєї освіти.

Для державотворців першої половини ХХ століття функціонування мови як чинника єднання мало надзвичайне значення. Провідні діячі УНР, ЗУНР, ОУН, активні громадські активісти, свідомі українці того часу вважали, що саме національна мова сприяє шанобливому ставленню до державних пріоритетів на шляху власного становлення. Ця думка згодом знайшла своє продовження в поглядах на державотворчу роль мови в Л. Масенко: «країна, в якій панують мова і культура колишнього колонізатора, не розвивається як країна незалежна, а розвивається як країна постколоніальна» [2, с. 6].

Провідні політичні та громадські діячі в першій половині ХХ століття поширювали доку-

менти, у яких порушували питання послугоування українською мовою в різних державних, партійних, громадських органах, на підприємствах, в організаціях, на дипломатичній службі, оскільки вважали, що саме через державний статус української мови можна виховати в громадян поважливе ставлення до *національної гідності* та до власної держави.

Пріоритетність державотворчої функції мови виявляємо в семантиці фразеологічних та фразеологізованих одиниць, що функціонують у текстах суспільно-політичного дискурсу зазначеного періоду. Укладачі цих текстів апелювали до виокремлення української мови як чинника *підвалини добробуту українців* у їхній власній державі, а *плекання рідної мови* вважалося надважливим завданням державотворення.

Практично в усіх службових текстах державницького спрямування українську мову визнано як єдину державну мову в Україні. Так, наприклад, у Статуті Генерального Секретаріату зазначено: «Всі закони тимчасового правління *мають силу* на Україні від дня проголошення їх в *Кравім Урядовім Вістнику* на українській мові» [5, с. 36]. Ця думка має своє продовження й в документах ОУН: «В основу народного шкільництва ляже система української, державної, обов'язкової і безплатної школи» [5, 103]. А в четвертому параграфі Закону про незалежність Карпатської України (1939 рік) зауважено: «Державна мова Карпатської України є українська мова» [5, с. 119].

Деяко відмінною є позиція щодо державного статусу української мови в службових документах періоду українізації. Уже в директивах Пленуму ЦККП(б)У з національного питання (1922 р.) підтримується «повна абсолютна рівноправність української і **російської** (виділення наше) мов...». Правда, далі зроблено певне уточнення про «*усунення тих перешкод, які затримували б природний розвиток української культури*» [5, с. 81].

Показово, що ще в період українізації натхненники розбудови української держави відстоювали роль української мови в контексті єднання народу. Так, у Постанові Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР «Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури» (1923 р.) сказано: «Відповідно до переважного числа людності в УСРР, що говорить українською мовою, обрати, як *переважну мову* для офіційних зносин, українську мову» [5, с. 211]. Також окремим положенням названого документа було передбачено звільнення з державної служби осіб,

які не встигли вивчити в установленій термін української мови. Показово, що такі особи *підлягали безумовному звільненню*.

Велику роль у забезпеченні мовної підготовки державних службовців відводили шкільній освіті, оскільки розуміли, що власне школа може *забезпечувати розвиток особистості й обіймати виховання фахової молоді*.

Особливо уважно до розуміння мови як важливого чинника державотворення підходили укладачі текстів документів ОУН-УПА. У цих документах знаходить свій вияв думка про те, що державна мова є не тільки ідентифікатором національної держави, але й слугує атрибутом існування самого народу в той час, коли він виборює право на власну державу.

На глибоке переконання тогочасних політиків і громадських діячів, мова була тією потужною силою, яка могла *цементувати державу*, тобто робити її сильною. У базових документах зазначеного періоду виокремлено особливу роль мови як такої, що має *спаяти Україну*, тобто в семантиці фразеологізованих одиниць кодується засаднича функція української мови – єднання народу-нації в процесі розбудови власної держави.

Прикметно, що перед політичною елітою першої половини ХХ століття постало надважливе завдання – згуртувати навколо ідеї державотворення *розпорошені сили нації*, оскільки антагоністичні переконання в тогочасному суспільстві робили слабким *національний організм*, вели до *національної смерті народу та національної руїни*. І подолати цю ситуацію можна було, у тому числі, й через єднання навколо української мови як державної.

Із метою попередження ігнорування української мови в роботі усіх державних органів розроблялося *мовне законодавство*, передбачався контроль за його виконанням та визначалася відповідальність за його порушення. Тому *винуваті в невиконанні окремих приписів законодавства усувалися з посад і піддавалися під суд*.

Також у семантиці фразеологізованих одиниць аналізованих нами службових текстів кодується думка про те, що нікому не можна ставати на заваді розвитку культурного надбання українців. І мова тут посіла одне із чільних місць: «Український народ у своєму стремлінні до національного розвитку має право на боротьбу з *ворогами людської культури*» [5, с. 81].

Аналіз семантичного наповнення фразеологізованих одиниць текстів службових документів першої половини ХХ століття дозволяє стверджувати, що українці доклали чимало зусиль для створення суверенної соборної держави, в онові розвитку якої покладено українську мову як засадничий чинник політико-економічного й духовно-морального єднання громадян цієї держави.

**Висновки** з дослідження і перспективи подальших пошуків у зазначеному науковому напрямку. Отже, мовне питання було одним із найскладніших та актуальних питань процесу побудови української держави в першій половині ХХ століття, що має свій вияв, зокрема, і в семантиці фразеологізованих одиниць тогочасних документів. Але, на жаль, не вдалося тоді українцям відстояти право на власну державу, а тому й не вдалося вирішити мовне питання.

Сьогодні, коли Україна вкотре виборює своє право на існування на *теренах світового розпросторення*, вибір мовного вектору є частиною стратегії подальшого відновлення держави Україна. А це означає, що сучасне активне суспільство має дослухатися до думок щодо державотворчої ролі мови, викладених у службових документах першої половини ХХ століття та закодованих, зокрема, й у фразеологічній семантиці тогочасних ділових текстів. Тому дуже важливо саме зараз сприяти потужному розвитку української мови в усіх сферах суспільного життя й забезпечувати всебічну підтримку її компетентними державними інституціями.

У перспективі дослідження – подальше вивчення державотворчої ролі української мови в збереженні та розбудові нашої держави.

#### Список літератури:

1. Манакин В.М. Мова і міжкультурна комунікація : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія». 2012. 288 с.
2. Масенко Л. Т. Мова і політика. К.: Соняшник, 1999. 97 с.
3. Мосенкіс Ю.Л., Якименко М.В. Всесвіт у дзеркалі японської мови: Словесні символи культури Японії. К.: Видавничий дім А+С, 2005. 352 с.
4. Сушко О.І. Фразеологія офіційно-ділового стилю як мовний адекват національного мислення // Українське мовознавство: Збірник наук. праць. Вип. 27/28. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2003. С. 196–200.
5. Україна в ХХ столітті (1900–2000): Збірник документів і матеріалів / Упоряд. А.Г.Слюсаренко, В.І. Гусев, В.Ю. Король та ін. К.: Вища школа, 2000. 351 с.

6. Шумейко О.А. Значення мови для саморозвитку особистості в сучасному українському суспільстві. Проблеми саморозвитку особистості в сучасному українському соціумі. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (21 березня 2019 року) Харків «Право» 2019. 117 с.

7. Якобсон Р.О. Язык в отношении к другим системам коммуникации // Избранные работы / Р.О. Якобсон. Москва : Прогресс, 1985. С. 319–330.

#### **Sushko O. I., Kovalova H. M. CODING OF THE STATE-FORMING FUNCTION OF LANGUAGE IN THE SEMANTICS OF DOCUMENT TEXTS OF THE FIRST HALF OF THE 20<sup>th</sup> CENTURY**

*The proposed research is devoted to identifying the specifics of encoding the state-building function of the language in the semantics of official documents of the first half of the twentieth century. Since the issue of the function of the Ukrainian language in the process of building the Ukrainian state has not yet been thoroughly and comprehensively studied, we consider it necessary to actualize this problem in order to avoid the linguistic situation that our predecessors were concerned about in the first half of the last century.*

*On the basis of the phraseological units involved in the analysis, the author characterizes the views of the compilers and users of documents of that time on the role of language in the process of state-building. It is concluded that in the first half of the twentieth century, the understanding of language as a powerful factor in ensuring the functioning of the state, capable of protecting its separateness in the global context, was put forward.*

*The authors emphasize that during the period of liberation struggle for their own state, language goes beyond the communicative function and becomes a means of understanding the friend/ foe dichotomy, as it promotes the unity of citizens around the basic spiritual, moral, social and political values of society.*

*The textual phraseological material reveals that the statesmen of the first half of the twentieth century attached great importance to the functioning of the Ukrainian language: the leaders of the UPR, the leaders of the ZUNR, the leaders of the OUN, public figures and conscious Ukrainians of that time believed that it was the national language as the only state language in Ukraine that would ensure the unity of the people in developing ways to build their own state.*

*The authors emphasize the idea that the basic factor in creating one's own state is the state language as one of the effective instruments of identity of an individual people-nation.*

*It is proposed to shift the emphasis from the priority of the communicative function of language to the function of state-building, since the processes of globalization of the modern world space include, among other things, the struggle for the preservation of our state within the established borders while preserving the national ideological beliefs of Ukrainians, which are expressed through language.*

**Key words:** *functions of language, state-building, socio-political discourse, phraseological units, phraseological semantics, official business document.*